

Motal, Jan

[Szaló, Csaba. Paměť míst: kulturní sociologie vzpomínání]

Religio. 2018, vol. 26, iss. 1, pp. 86-88

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138372>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Franeково představení kognitivní religionistiky patří rozhodně nejen k nejlepším a nejpracovanějším částem celé knihy, ale je i nejkompaktnějším textem, pomocí kterého se může český čtenář s tímto přístupem seznámit. Ocenit je třeba, podobně jako v celé knize, autorovo zevrubné seznámení se s klíčovými texty a jejich srozumitelné představení čtenářům, stejně jako jeho schopnost citlivě a inspirativně zasadit tento přístup do širšího kontextu, který je opřen jak o recentní metodologické debaty, tak o reflexi příbuzných oblastí (např. kognitivně zakotvené etiky). V neposlední řadě je potřeba vyzdvihnout autorův originální pokus o aplikaci kognitivního přístupu při interpretaci řeckého náboženství, konkrétně na invokaci Múzy v textech přisvojených Homérovi a Hésiodovi.

I když je celá tato část vlastně jistým vyvrcholením Franekovy „naturalistické evangelizace“, musí dle mého názoru ocenit každý střízlivý a kritický čtenář její erudovanost, čtivost, argumentační přesvědčivost a poctivost, stejně jako jistou hravost. Obecně lze říci, že je skutečně důstojným zakončením inspirativního a k přemýšlení nutícího textu, kterým bezesporu Franeкова kniha je.

Na samotný závěr této recenze bych si dovolil ještě jednu drobnou poznámku, která se týká formy Franeкова textu. Jde možná o typický příklad nezamýšleného důsledku o akademickou poctivost. Dlouhé citace textů v původních jazycích jsou podle mne pro publikaci tohoto typu zbytečné (mají však svůj význam v čistě akademickém textu, jakým je disertační práce, z níž Franeкова kniha vychází), a především poněkud znepráhledňují její čtení. Myslím, že by plně stačilo, kdyby v českých překladech, které vždy doprovázejí cizojazyčný originál, byly v závorkách uvedeny potřebné originální pojmy. Tato možná poněkud hnidopišská poznámka by ale neměla kazit potěšení z četby tohoto zajímavého a potřebného textu.

DAVID VÁCLAVÍK

Csaba Szaló, Paměť míst: Kulturní sociologie vzpomínání,

Praha – Brno:
Sociologické nakladatelství
– Masarykova univerzita 2017,
184 s.

ISBN 978-80-7419-181-7,
978-80-210-7556-6.

Sociolog Csaba Szaló, jenž působí na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, může být badatelům se zájmem o náboženství znám především díky svým pracím o formování sociálních identit. V roce 2007 mu v brněnském nakladatelství CDK vyšla kniha *Transnacionální migrace: Proměny identit, hranic a vědění o nich*, která se věnovala kritické rekonstrukci interpretačních strategií, jež vedly ke vzniku teorií transnacionální migrace. Jeho nejnovější publikace nazvaná *Paměť míst: Kulturní sociologie vzpomínání* je logickým pokračováním autorova zájmu o konstrukci identit, problematiku domova, vyhnanství a časovosti pobývání člověka v prostoru.

Kniha je strukturována do tří částí – Tichá paměť těla, Žitá paměť míst a Viditelné stopy minulosti. Výmluvné pro jejich charakter jsou názvy závěrečných shrnutí: „Od těla k místu“, „Místa a shromažďování“, „Estetizování stop minulosti“. Szaló zvláště v prvních dvou kapitolách podává výklad existenciálně-fenomenologických konceptů, jako jsou primární a sekundární vzpomínka, intencionalita těla, dějinnost, umístěnost ve světě nebo existenciální prostor. Jeho cíle jsou sice sociologické, ale přehled těchto výchozích pojmů podává zcela v souladu s filozofickou tradicí, z níž vychází – a vlastně jen minimálně ji překračuje či obohacuje sociologickými daty. To není výtka, spíše konstatování, že první části knihy mohou být pro poučeného čtenáře spíše opakováním, pro někoho, kdo se s představeným pojmovým

aparátem dosud nesetkal, pak vhodným úvodem.

Szaló staví především na fenomenologickém myšlení Maurice Merleau-Pontyho, jehož filozofie je zaměřená na tělesnost. Akcentuje ty její části, jež zvýznamňují ne-kognitivní vědění člověka. Dává slovo ale i dalším velkým jménům této myšlenkové tradice, jako je Edmund Husserl, Martin Heidegger, Emmanuel Lévinas nebo Paul Ricoeur. Bohatý poznámkový aparát, který často neplní pouhou funkci odkazu na zdroj, ale je i upozorněním na rozšiřující primární či sekundární literaturu, může být velmi vítanou bibliografií pro zájemce o prohloubení studia existenciální fenomenologie.

Podstatný zájem má Szaló na tom, aby překonal rozkol mezi těmi přístupy ke skutečnosti, které buď analyzují sociální fenomény pouze jako projevy symbolických interakcí (jazyk, pojmy, znaky), nebo jejich význam naopak potlačují ve prospěch jednání. Konstatuje, že „nežijeme ve vězení jazyka ani pojmových struktur“ (s. 64). To je zvláště patrné na fenoménu vzpomínání, které nemá povahu pouhé kognitivní operace. A přece je myšlení podle autora pro paměť důležité, například i tím, že člověku umožňuje odlišit prožitek „tady a teď“ od znovuzpřítomnění prožitku z minulosti. Formující síla našeho myšlení umožňuje prožitkům rozumět jako *vzpomínkám* (s. 65).

Szaló tedy chápe vztah tělesnosti, smyslovosti (prožitku) a myšlení ve vědomí jako dialogický a snaží se překonat redukcionismus jak ryze symbolického přístupu, tak přístupu behaviorálního. Člověk není stroj na vzpomínky, jež se zjevují na základě impulzů jako obrazy vytahované z jeho mentálního archivu stop minulosti. Minulost je v našem pohybu, v řeči, pohybu jazyka nebo rtů při hovoru, minulost se zpřítomňuje v náladě, jež může být iniciována místem nebo artefaktem, ale zároveň není odtržena od myšlení a symbolických reprezentací. Ty umožňují paměť materializovat do kulturních sdělení, jako jsou sochy nebo památníky, a předávat ji v symbolické podobě.

Podstatným zjištěním, na němž Szaló staví, je fenomenologický postřeh, že

„vzpomínání a náš vztah k minulosti není čistě o zachovávaní, archivaci znaků přítomnosti, nýbrž o jejich aktualizaci“ (s. 65). To je možné díky formující síle myšlení, jež je nástrojem rozlišování „nyní“ a „tehdy“.

Vzpomínání rovněž překonává bezprostřední lidské sebe vědomí, jež je nereflextované, tak, že si člověk uvědomuje sebe sama jako někoho, kdo vzpomíná. Od svědectví se odlišuje svědek a zvýznamňuje se lidská existence, bytí vzpomínajícího (s. 68). Tento poznatek považují za podstatný pro pochopení toho, proč jsou vzpomínání a znovuzpřítomnění prožitků důležitým elementem formulace identity jedince.

Je pozoruhodné, že se Szaló ve svém výkladu vyhýbá jak otázce kolektivního nevědomí, tak i konceptu vtělené či situované mysli, s níž pracuje současná generace kognitivních vědců (s fenomenologickou filozofií tento přístup propojuje např. Mark Rowlands). Na jednu stranu by tak mohl prohloubit analýzu zdrojů a mechanismů ne-kognitivní složky vědomí a od paměti individua ve světě sestoupit do paměti lidstva (zmíním např. problematiku přenosu traumatu), na straně druhé by prohloubil některé poznatky o tělesnosti pomocí výsledků experimentálního výzkumu. Rozumím autorově snaze o teoreticko-metodologickou čistotu. Domnívám se ale, že představený aparát je v rámci existenciální fenomenologie již všudypřítomným sedimentem, ježž není třeba obhajovat. Bylo by záhodno jej rozšířit a prohloubit i pro potřeby kulturní sociologie teoreticko-metodologickými přesahy, které by daly ještě jinou formu autorovu úsilí překonávat hranice.

Tím by se i vyřešil jeden (ovšem typicky „fenomenologický“) problém textu. Je psán zcela v souladu s deduktivní tradicí této filozofie, která operuje v prostoru analýzy konceptů a pojmů vycházejících z přirozeného rozumění situací člověka. Chybí mu ale zakotvení některých tezí (např. ve vztahu k evokaci vzpomínek) v empirickém výzkumu, jenž je díky psychologii k dispozici.

Na stylistické úrovni je toto přílišné spoléhání na pojmovou analýzu zpřítomněno nadužíváním formulací typu „[koncept] vede k důrazu na“ či „zdůrazňuje“, „otevřít otázku“ či „nacházíme zde motiv“. Tyto

něpřesné figury mají za úkol propojovat koncepty, s nimiž autor pracuje, ale poněkud znehledňují logickou spojitost mezi nimi. Pro ty, kteří jsou na fenomenologii zvyklí, to nepředstavuje problém. Tento způsob psaní ovšem může znesnadňovat pochopení těm, kteří si sami jednotlivé koncepty filozofů, z nichž autor vychází, propojit nedokážou. Opakování základních fenomenologických pojmů (starost apod.) může být pro poučenějšího čtenáře unavující. Pro nováčky v existenciální fenomenologii ale může být jejich připomínání naopak nápomocné pro pochopení.

Za nejdůležitější část knihy považují třetí kapitulu, která aplikuje aktivizovaný aparát na některá témata kulturní sociologie související s konceptem místa, jako je problematika vyhnanství, centra nebo vztah každodennosti a mimořádných událostí. Tyto implikace předchozích částí textu jsou ale jen naznačeny, ač představují vlastně to nejzajímavější. Dalo by se říci, že první dvě kapitoly jsou přípravou na tuto třetí část. Zatímco tedy více jak polovina knihy může sloužit spíše jako výklad některých konceptů existenciální fenomenologie vztahených k problematice vzpomínání a místa, a blíží se tak limitně textu charakteru učebnicového, poslední kapitola je velmi zajímavou a podstatnou aplikací těchto konceptů do prostoru kulturní sociologie, ovšem jen náznakově. Jako by byla přípravou k další rozpravě nad nimi a jejich hlubšímu prozkoumání, to ovšem kniha neposkytuje. Berme to jako příslib do budoucna či pobídku k další práci jiných.

Když na *Paměť míst* nahlédneme z nadhledu, je třeba říci, že v prostoru společenských věd je publikace významným počinem. A to ze stejného důvodu, z jakého by neměla uniknout ani religionistům a religionistkám. Existenciální fenomenologie a hermeneutické přístupy se ve svých různých interpretacích ve společenských vědách rozředily na homeopatické množství. Ve vědě o náboženství jsme tento neblahý proces mohli pozorovat u (stále ještě populární) teorie Mircei Eliada, jehož totální hermeneutika se blíží teologickému postoji. I proto je Eliade pro mnohé badatele v oboru dnes spíše kontroverzní, alespoň v těch svých částech, které usilují o „fenomenolo-

gické“ systematizování náboženské zkušenosti.

Szaló vrací fenomenologii k jejím živým kořenům a ukazuje její cenu pro studium člověka jako živé bytosti umístěné ve světě, v jeho plné tělesnosti i myšlení, jako člověka existenciálně orientovaného, nevyčerpitelného redukcionismem kteréhokoliv oboru. Szaló tak navrácí na pořad dne skutečnou transdisciplinaritu a bez halasného volání vyhlašuje návrat k žité lidské skutečnosti samé (řečeno poněkud husserlovsky).

Religionistům by neměla publikace uniknout ani proto, že jim umožní promýšlet fenomény, jimž se věnují, ve vztahu k paměti člověka a jeho ukotvení v místě a prostoru. Jestliže se ve zvýšené míře zabýváme otázkami, jak mizí či se znovu objevují náboženské tradice v rodinách či národech, jakou roli hraje u emigrantů nebo naopak v domácím prostředí populismus, pokud se významným tématem stává otázka „rozpuštění“ náboženských rituálů v pozdní modernitě, Szaló poskytuje suverénní konceptuální nástroje pro popis a zkoumání těchto jevů bez redukcionismu (ať už symbolického, nebo behaviorálního). V tomto smyslu je zvláště poslední, třetí, část knihy výzvou k empirickému prohlubování konceptuálního prostoru, jež Szaló představuje.

JAN MOTAL

Tibor Sedláček, Doklady raného náboženstva Churritov v starovekom Urkeši,

**Brno: Masarykova univerzita
2017, 168 s.**

ISBN 978-80-210-8753-8.

Vědecká monografie věnovaná tak úzce vymezenému a obtížně uchopitelnému tématu, jako jsou doklady raného náboženství Churritů, nalezené na lokalitě Tell